

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Гришук О.В.,

асистент кафедри історії та теорії

держави і права Львівського

національного університету

імені Івана Франка,

кандидат юридичних наук

ДО ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Право на свободу вираження поглядів займає особливе місце в системі прав і свобод людини. Воно засадничо притаманне кожній людині, яка має власну індивідуальність, є важливим фактором утвердження її самобутності та унікальності. Це право дає людині можливість вільно висловлювати свої думки та ідеї, дотримуватися власних переконань. Власне тому свобода вираження поглядів є тісно пов'язана із свободою думки, сумління та релігії, а також зумовлює здійснення багатьох інших прав та свобод.

Поряд із цим, свобода вираження поглядів є формою існування демократичного толерантного суспільства. Її соціальна цінність полягає в тому, що право на свободу вираження поглядів є однією з передумов ідейного плюралізму, сприяє “впровадженню в політичне життя суспільства фундаментальних демократичних принципів”.¹

Свобода вираження поглядів є “правом людини”, визаним у світі найбільш широко. Оглядове дослідження 142 конституцій світу показало, що до 124 з них – а це 87,3 відсотка – входило положення про забезпечення вільного вираження поглядів.² У різних інтерпретаціях це право входило до найбільш ранніх конституцій сучасності.

Свобода вираження поглядів була визнана ООН однією з фундаментальних демократичних цінностей, необхідних для мирного співіснування націй. Так, вже у преамбулі до Загальної Декларації прав людини свобода вираження поглядів розглядається як одна з чотирьох основних свобод: “люди матимуть свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нестатків”. Це також закріплено у ст. 19, яка вказує: “кожна людини має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право передбачає свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від держаних кордонів”.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права у ст. 19 також закріплює право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів. Крім того, вказана стаття передбачає і право кожної людини на вільне вираження своєї думки. Це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм виразу чи іншими способами на свій вибір.

Право на свободу вираження поглядів передбачене також ст. 10 Європейської конвенції з прав людини. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і

¹ Колесова Н.С. Свобода слова – неотъемлемый элемент демократического политического процесса // Права человека и политическое реформирование / Ред. Лукашева Е.А. – М., 1997. – С. 127.

² Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування. Переклад з англійської. – К.: АртЕк, 1997. – С. 169.

поширювати інформацію та ідеї без втручання держави і незалежно від кордонів. Вказана стаття містить пряму заборону державного втручання у сферу руху інформації.

В Україні право на свободу вираження поглядів також отримало законодавче закріплення. Так, ст. 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене законом лише в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (п.3 ст.34).

Одже, свобода вираження поглядів тісно пов'язана з захистом демократії і повагою прав інших. Тому законодавче **закріплення обмежень права на свободу вираження поглядів**, покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичного суспільства у разі, коли між ними може виникнути конфлікт. Застосування права на свободу вираження не має перешкоджати здійсненню прав інших людей, а зокрема права на особисте життя, “право жити як кожен бажає, і бути захищеним від оприлюднення фактів особистого життя” (Справа “Ван Остервійк проти Бельгії”). Як зазначалося в літературі, відповідальність і зобов'язання осіб, які користуються свободою висловлювання, повинні залежати від ситуації і засобів, які використовуються для висловлення думок, ідей та інформації.³

Обмеження вказаного права встановлено у ст.29 Загальної декларації “виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві”.

Європейська конвенція з прав людини у п.2 ст. 10 містить положення, що таке обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом і коли воно необхідне в демократичному суспільстві для досягнення однієї із законних цілей. Такими цілями можуть бути: забезпечення національної безпеки; забезпечення територіальної цілісності, громадського спокою або економічного добробуту; охорони порядку і запобігання злочинам; охорони здоров'я чи моральності; захисту репутації, прав і свобод інших осіб; запобігання розголошенню конфіденційно одержаної інформації; забезпечення авторитету і безсторонності суду. Усі зазначені обмеження можна поділити на такі, які покликані захищати: а) суспільні інтереси; б) інші права особи; в) забезпечувати авторитет і безсторонність суду⁴.

Поряд з цим, вказані обмежувальні положення мають досить широкий характер. Для того щоб запобігти зловживанням з боку держав, викликаним таким тлумаченням, Європейська комісія з прав людини встановила правило чіткого витлумачення положень, яке сформулювала у справі «Санді Таймс». Так, “чітке витлумачення” означає, що основою будь-якого обмеження можуть бути тільки ті критерії, про які йде мова в самому обмежувальному положенні, а ці критерії, в свою чергу треба розуміти таким чином, щоб значення цих слів не виходило за

³ Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. – Варшава: Хельсинкский Фонд по правам человека, 1997. – С. 74.

⁴ Практика Європейського Суду та Європейської комісії з прав людини при застосуванні статті 10 Європейської конвенції з прав людини. – К.: Право. – С. 31.

рамки їхнього звичайного змісту. Правило чіткого витлумачення задовольняє одночасно дві головні умови, які властиві всім обмежувальним пунктам, що розглядаються: будь-які обмеження прав і свобод мають бути законними, а також «необхідними у демократичному суспільстві» з огляду на один із визначених мотивів, що перелічені в цих статтях. Коли розглядається справа, в якій уряд посилається на одне або кілька обмежувальних положень цих статей, Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини здійснюють такий аналіз. Насамперед вони визначають, чи діяла держава «відповідно до закону». Якщо конвенційний орган визнає, що відповідь є негативною, то в такому разі визнається порушення і далі справа не розглядається. Якщо ж органи вирішують, що дії уряду відповідають стандартам законності, тоді далі розглядається питання, чи можуть ці дії вважатися «необхідними в демократичному суспільстві» для досягнення однієї з законних цілей, перелічених у відповідній статті.⁵

До обмежень права на свободу вираження поглядів практикують висувати наступні вимоги:

1) таке обмеження можливе лише у випадках, передбачених законом. Комісія та Суд встановили основні вимоги для визнання обмеження законним (справи «Санді Таймс» та «Малоун»). Так, дії і заходи держави визнаються законними, коли вони відповідають вимогам «доступності» і «передбачуваності», а також здійснені у законних цілях.

Як було зазначено у справі «Санді Таймс», Комісія та Суд встановили дві основні вимоги визнання справи законною: по-перше, «закон» повинен бути достатньо доступним: громадянин повинен мати можливість отримати відповідні відомості про правові норми, що стосуються його справи. По-друге, норму не можна розглядати як «закон» доти, доки вона не отримує відповідних чітких формулювань, для того щоб громадяни могли узгоджувати з нею свою поведінку.

2) обмеження є необхідним у демократичному суспільстві. Щодо тлумачення поняття «необхідне в демократичному суспільстві», Суд надає державі певні дискреційні повноваження, залишаючи за собою право контролювати межі розсуду⁶. Суд вказав, що в поняття «демократичне суспільство» вкладаються такі ідеї, як плюралізм, терпимість і відкритість. Суд також дав визначення терміну «необхідний» як такий, що «не є синонімом до слова «обов'язковий» та не може широко тлумачитись як слова «припустимий», «звичайний», «корисний», «розумний» або «доцільний». Для того щоб бути «необхідним», обмеження не повинно бути «обов'язковим». Має бути продемонстрована «нагальна соціальна потреба», обмеження має бути пропорційним до переслідуваної законної мети, а причини, надані для обґрунтування обмеження мають бути доречними та достатніми (справа «Хендсайд проти Сполученого Королівства»).

Для того щоб оцінити, чи виправдана перешкода «достатніми» причинами, Європейський суд буде розглядати будь-який аспект громадського інтересу в цій справі. Там, де інформація, що підлягає обмеженню, містить питання «безперечного громадського інтересу», її може бути обмежено лише за умов, якщо виявиться «абсолютно певно», що її поширення матиме несприятливі наслідки, яких законно побоюється держава («Санді Таймс»). Проте абсолютне обмеження (заборона розголошення всієї інформації стосовно всіх прав, які перебувають в процесі судового розгляду) є неприйнятним (справа «Маркс проти Бельгії»).

⁵ Донна Гом'єн. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини. – Львів: Кальварія, 1998. – С.57.

⁶ Практика Європейського Суду та Європейської комісії з прав людини при застосуванні статті 10 Європейської конвенції з прав людини. – К.: Право. С. 31.

Рішення Європейського суду містять конкретні приклади інформації, що може бути кваліфікована як така, що має суспільний інтерес:

- обставини судової справи проти фірми виробника ліків для вагітних жінок, вживання яких призвело до народження дітей з вадами розвитку;
- позитивне ставлення голови уряду до політика, який під час Другої світової війни служив у військах СС;
- жорстока поведінка поліції;
- політичні зв'язки, які кидають тінь на безсторонність суддів при винесенні ними рішення;
- підвищення заробітної плати директору заводу, робітники якого страйкують за підвищення своєї заробітної плати (інформація про заробітну плату директора була конфіденційною);
- будь-яка попередня судимість політика, навіть 20-річної давності.⁷

3) обмеження має відповідати цілям Європейської конвенції, вичерпний перелік яких передбачено у п.2 ст.10.

Поряд з цим, **свобода інформації є важливою складовою свободи вираження поглядів**. Так, резолюція №428 (1970) Парламентської Асамблеї Ради Європи вказує, що право на свободу вираження “включає в себе право на пошук, отримання, передачу, публікацію чи розповсюдження інформації, що представляє суспільний інтерес”.

Принагідно слід зазначити, що термін “інформація” походить від латинського слова “informatio”, що означає – роз'яснення, повідомлення, освідомленість. Згідно із ст.200 ЦК України “інформація” – це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі. Закон України “Про інформацію” у ст.18 виділяє такі види інформації: статистична інформація, адміністративна інформація, масова інформація, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого та регіонального самоврядування, правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, соціологічна інформація. Крім того, Закон України “Про науково-технічну інформацію” у ст.1 виділяє також і науково-технічну інформацію. Проте, як правильно зазначалось Стефанчуком Р.О.⁸, такий видовий поділ є доволі умовним, оскільки в його змісті немає єдиного кваліфікаційного критерію. І тому, наприклад, інформація про особу одночасно може належати до масової інформації, або ж до інформації науково-енциклопедичного характеру.

До юридично значущих ознак інформації найбільш часто відносять:

- нематеріальний характер («самостійність по відношенню до носія», тобто цінність інформації полягає в її суті, а не в матеріальному носії, на якому вона закріплена);
- суб'єктивний характер («інформація виникає в результаті діяльності суб'єкта, який наділений свідомістю», тобто є результатом інтелектуальної діяльності);
- необхідність об'єктивації для включення у правовий обіг;
- кількісна визначеність;
- можливість багаторазового використання;
- збереження суб'єктом інформації, яку він передає;
- здатність до відтворення, копіювання, збереження і накопичення.⁹

⁷ Рихтер А. Решения Европейского Суда по правам человека и статья 10. <http://www.medialaw.ru/article10/6/3/4.htm>

⁸ Стефанчук Р.О. До питання про право на інформацію як особисте немайнове право фізичних осіб // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – Вип. 1(5). – Хмельницький, 2003. – С.64.

⁹ Международное информационное право: Методические материалы к междисциплинарному спецкурсу/ Сост. Т.М. Смылова. – М.: СТЭНСИ, 2002.

Право на інформацію включає в себе не лише пасивні повноваження, а й цілий ряд активних повноважень. Закон України “Про інформацію” до таких повноважень відносить можливість вільного збирання, використання, поширення та зберігання інформації. Під поняттям “збирання інформації” слід розуміти надану законом можливість набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації фізичними особами. “Зберігання інформації” – це можливість забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв. “Використання інформації” означає право особи задовольняти свої інформаційні потреби будь-яким незабороненим чинним законодавством способом. Під “поширенням інформації” законодавець розуміє можливість фізичної особи розповсюджувати, обнародувати, реалізовувати у встановленому законом порядку документовану або публічно оголошену інформацію.

З приводу регулювання інформаційного обігу свій висновок зробив Комітет Міністрів Ради Європи, прийнявши “Декларацію про свободу висловлювання інформації” (1982 р.), метою якої було “забезпечити дотримання проголошених у ст. 10 прав”, “гарантувати відсутність цензури або іншого незаконного контролю чи обмежень” в області інформації та засобів масової інформації та гарантувати “існування великої кількості самостійних і незалежних засобів масової інформації, що дозволить відобразити різноманітність ідей та поглядів”¹⁰.

Свобода засобів масової інформації (ЗМІ) є істотним компонентом свободи вираження поглядів та свободи інформації. Європейський суд визнав вирішальну роль свободи ЗМІ у зростанні проінформованості громадськості зазначивши, що свобода преси надає громадськості одну з найкращих можливостей дізнатися та сформулювати думку щодо ідей та поглядів своїх політичних лідерів. Зокрема, вона надає політикам можливість відображати та коментувати стурбованість упередження суспільної думки; і, таким чином, дозволяє кожному брати участь у вільному політичному обговоренні, що знаходиться біля самої суті концепції демократичного суспільства (“Справа Лінгенса”)¹¹.

До завдання преси поширювати таку інформацію додається також право громадськості цю інформацію отримувати. Європейський суд зазначив також, що преса має обов’язок поширювати інформацію та ідеї стосовно питань, які обговорюються на політичній арені або зачіпають інші сфери громадського інтересу. Поряд з цим, громадськість має право одержувати інформацію. Якби це було інакше, преса не змогла б виконувати життєво важливу роль “суспільного сторожового пса” (“Справа Лінгенса”).

Поряд з цим, проблема обмеження свободи вираження поглядів та свободи інформації набуває особливої гостроти власне стосовно ЗМІ. Це зумовлено багатьма причинами. Перш за все, ЗМІ є “конфліктогенні” за своєю природою, так як існують для того, щоб висвітлювати не лише позитивне, а й недоліки, темні сторони суспільства. По-друге, це так звана “інверсія” відповідальності. З’являється можливість не тільки отримання морального задоволення, а й покарання газети шляхом подання позову на декілька мільйонів. Якщо суд задовільняє такий позов, то це дорівнює закриттю газети, особливо в такій ситуації страждає регіональна преса. Тому, для нормальної діяльності ЗМІ, необхідна певна “свобода дихання” – тобто простір для добросовісної помилки.¹²

¹⁰ Бюлетень центру інформації та документації Ради Європи в Україні. – К: Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1998. – С.36.

¹¹ Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – №1. – К.: Український Центр правничих студій. – 1999. – С. 303.

¹² Защита чести и достоинства. Теоретические и практические вопросы. / Под ред. Г.В.Винокурова, А.Г.Рихтера, В.В.Чернышова. – М.: Шаг, 1997.

Позови до ЗМІ в 70 % випадків не є обґрунтованими, тобто подаються для досягнення інших цілей, ніж відновлення доброго імені, а зокрема, як: засіб боротьби з небажаними ЗМІ; з корисливих мотивів; з “ідейних” міркувань, що часто йде від державних органів, а вказана практика стає деяким елементом державної політики.¹³

Щоб попередити такі зловживання, виділяють окремі ознаки, необхідні для виникнення права на позов про захист честі і гідності до ЗМІ:

- розповсюджені повинні бути власне відомості;
- відомості повинні відноситись до конкретної особи чи до групи осіб, яку можна легко визначити, але не до групи, яка визначається певними загальними ознаками (наприклад національності);
- відомості повинні не відповідати дійсності на момент розповсюдження, а не на момент подання позову чи винесення рішення по справі¹⁴.

При цьому **необхідно чітко розмежувати відомості** (те, що може бути перевірено на предмет відповідності дійсності) та оцінки, судження і думки (є плодом суб’єктивної діяльності і не вимагають ніякого об’єктивного підтвердження). У “Справі Лінгенса” Європейський суд зазначив, що слід уважно розрізняти факти та оціночні судження, оскільки наявність фактів можна підтвердити, в той час як правдивість оціночних суджень не підлягає доведенню. До відомостей відносяться також і чутки (навіть неправдиві), які є проявом громадської думки, а тому журналісти мають право на них ґрунтуватися (справа “Торгейрсон проти Ісландії”). Вимога ж до відповідача довести правдивість його, можливо, дифамацийного погляду порушує право на поширення поглядів, а також право громадськості знайомитися з цими поглядами. Більше того, на думку деяких науковців, тягар доведення невідповідності розповсюджених відомостей повинен бути покладений саме на позивача.¹⁵

У справі “Де Хес і Гійзельс проти Бельгії” суд зазначив, що журналісти мають право критикувати по суті навіть у жорсткій формі, а межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне **політика**, а не приватної особи. На відміну від останньої, політик неминуче і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу і, як наслідок, повинен виявити до цього більше терпимості, особливо, коли самостійно оприлюднює заяви, які можуть критикуватися (“Справа Лінгенса”). У цьому випадку вимоги щодо захисту репутації мають розглядатися у зв’язку з інтересами відкритого обговорення політичних питань.

У деяких випадках межі розумної критики можуть бути ширшими також і щодо державних службовців, а особливо, коли це стосується уряду. Так у справі «Кастлес проти Іспанії» зазначено, що у демократичній системі дії або бездіяльність уряду підлягає прискіпливому аналізу не лише з боку законодавчих та судових органів, але й з боку преси та громадської думки. До того ж домінуюче становище, яке займає уряд, зумовлює необхідність того, щоб він виявляв стриманість щодо застосування кримінального переслідування, особливо коли існують інші методи для відповіді за невинуваті напади та критику з боку суперників або ЗМІ. Однак не можна стверджувати, що державний службовець має свідомо виставляти кожне слово і дію для ретельної перевірки їхньої правильності так, як це відбувається з політиками, і що дії

¹³ Судова практика у справах за позовами ЗМІ. Матеріали науково-практичної конференції. – К.: Міжнародний фонд “Відродження”, 1999.

¹⁴ Защита чести и достоинства. Теоретические и практические вопросы. / Под ред. Г.В.Винокурова, А.Г.Рихтера, В.В.Чернышова. – М.: Шаг, 1997. – 172 с.

¹⁵ Чефранова Е. Стаття 10 Европейской Конвенции в контексте российского права // Журналистика и право. – 2003. – Вып. 32.

державних службовців можуть підлягати такій самій критиці, як і дії політиків. Державні службовці мають користуватися довірою громадськості аби вони успішно виконували свої завдання, і тому може виникнути потреба захистити їх від образливих словесних нападок під час виконання ними службових обов'язків¹⁶.

Досягнення нормального співвідношення журналістської етики та свободи слова є справою майбутнього. Тому єдиним критерієм справедливого вирішення позовів до ЗМІ залишається додержання існуючого законодавства. Звичайно, що у вільному суспільстві «закритою» від критики не повинна бути будь-яка особа, також як не повинно бути і «заборонених» тем. Але при цьому цілком справедливими видаються законодавчі вимоги щодо справедливості, точності та неупередженості подання інформації.

Регламентация обмежень права на свободу вираження поглядів є важливою, оскільки завжди потрібним є законодавче визначення меж між використанням права та зловживання ним. Однак, вирішальну роль при встановленні меж права вираження поглядів відіграє сама людина, її «почуття відповідальності за своє соціальне обличчя, реалізацію власних інтересів, досягнення бажаної мети»¹⁷. Тому, при розгляді питання обмеження прав, важливе місце повинно займати питання реальності таких обмежень для конкретної особи, враховуватися ступінь її правової свідомості та правової культури.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою історії
та теорії держави і права Львівського національного університету
імені Івана Франка
(протокол № 16 від 07.05.2003 року).*

Омельчук І.А.

*аспірантка Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНОЧНОГО КОМПОНЕНТА ПРАВОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ

Стан, який переживає сучасне українське суспільство, можна з повним правом назвати часом крутого цивілізаційного перелому, адже кінець ХХ - початок ХХІ ст. ознаменовані грандіозними змінами в політиці, економіці, духовному і правовому житті нашого соціуму. Наслідком реформування правової системи є глобальні зміни в правосвідомості народу, його окремих соціальних груп та індивідів. В першу чергу зміни правосвідомості відбуваються в молодіжному середовищі. За перехідний період, як правило, встигає сформуватися ціле покоління молодих людей, правосвідомість яких значно відрізняється від правосвідомості молоді дореформеного періоду. Істотні зміни в правовій свідомості молоді сучасного українського суспільства викликали нагальну потребу в спеціальному науковому дослідженні всіх аспектів даної проблематики. Вивчення динаміки правосвідомості молодих людей дозволяє визначити характерні риси змін, які відбуваються в сучасному суспільстві взагалі, і в молодіжному

¹⁶ Рішення у справі «Яновські проти Польщі». (1999). Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – Київ: Український Центр правничих студій. – 1999. – №2. – С. 52.

¹⁷ Рабінович П.М., Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти). – Львів: Астрон, 2001, С.87.